

Чернєва Н. І.

Науковий керівник – к. і. н., доц. Петрова Н. О.

УДК 398.332.4:371.897(477.74-21)

**ФОЛЬКЛОР ЗИМОВОГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛУ:
СПРОБА СЕМАНТИЧНО-СИМВОЛІЧНОГО АНАЛІЗУ**

У даній статі зроблена спроба аналізу колядок та щедрівок, деякі з аналізованих текстів взято з Державного архіву Одеської

області (Колекція П. Т. Маркушевського). Зроблено спробу розкрити семантично-символічну складову фольклорних текстів величальних пісень зимового календарного циклу.

Ключові слова: обрядовість, колядки, щедрівки, календарна обрядовість, семантика.

Споконвіку на Україні зимові свята супроводжували численні традиції, звичаї, вірування. За допомогою поетичного слова і магічного акту святкової урочистої обстановки люди прагнули створити в святкові дні вимріяний образ достатку, щастя, злагоди, спокою в своїй оселі [10, с. 29].

Ми спробуємо визначити та проаналізувати символи обрядових текстів зимового циклу, а саме колядок та щедрівок.

Цікавим моментом, на якому необхідно зупинитися є те що в народній пам'яті найкраще збереглися, саме обрядові пісні зимового календарного циклу. Це свідчить про кращий ступінь збереженості даного виду фольклору. Що дає можливість різноаспектного вивчення даної теми, як етнологами, фольклористами, так і лінгвістами.

Історіографія дослідження фольклору зимового циклу свят має велику кількість наукових праць написаних з XIX століття і до сучасності. Грунтовними і змістовними роботами в цій темі є праці «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні» С. Килимника [8], «Научное изучение колядок и щедривок» М. Сумцова [15], «Колядки і щедрівки» М. Глушка [10] та низки інших науковців, які у своїх дослідженнях вивчали зимовий календарний цикл. Також є багато статей та публікацій, в яких розкриваються окремі аспекти, зимового циклу свят, зокрема стаття С. Китової «Симфонія кольорів у лексиці колядок і щедрівок» [9], в якій автор розглядає коліру системі художніх засобів українських пісень різдвяного циклу.

Слід зазначити, що саме в українській мові зберігається два варіанти назви віншувальних пісень – колядки та щедрівки. М. С. Глушко у роботі «Колядки і щедрівки» вказує, що дослідники не бачили якоїсь обрядово-функціональної відмінності

між «колядками» та «щедрівками». Разом з цим, автор наводить іншу таку точку зору, відповідно до якої, назви розрізняються за приуроченістю і часом виконання.

Для аналізу використовуються матеріали з колекції Маркушевського, адже нещодавно описаний фонд Державного архіву Одеської області являє собою потужне джерело інформації, матеріали якого потребують введення в науковий обіг.

Фольклорні тексти зимового циклу, як засвідчують архівні данні та власні польові дослідження мають кращу збереженість у пам'яті. У складі календарно-обрядового фольклору різдвяно-новорічна творчість займає домінуюче місце, визначається найбільшим обсягом інформації. Найповніше збереженими є колядки і щедрівки, у яких простежується прокреаційна концепція людського життя в індивідуальній і колективній формах. Як фольклорно-етнологічне явище колядки і щедрівки тісно пов'язані не тільки з гуманітарними науками, що сприяє різноаспектному аналізу текстів або їх окремих структур. Досліджуючи ідейно-художню структуру колядок і щедрівок, науковці завжди звертали увагу не лишена змістову модифікацію, а й на образно-символічний світ цих пісень.

Дослідники виокремлюють чотири функціонально-тематичні групи чи цикли цих творів [8], [10, с. 16]:

- 1) колядки та щедрівки господареві (найбільша кількість),
- 2) господині,
- 3) парубкові
- 4) дівчині.

На нашу думку, треба звернути увагу на семантику та символіку функціонально-тематичних груп фольклорних текстів зимового циклу, а саме колядок та щедрівок.

На прикладі доволі поширеної у архівних справах колядки:

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
«Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,

Там овечки покотились,
А ягнички народились,
В тебе товар весь хороший.
Будеш мати мірку грошей,
Хоч не гроші, то полова, –
В тебе жінка чорноброва»
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка [3, с. 35], [6, с. 77зв.-78].

У колядках поширений мотив прильоту «ластівоньки». У текстах обрядових пісень птахи перелітають через «небесні ворота» і сповіщають про початок нового року, пророкують добро, щастя і надію, позитивний перехід на новий цикл життя природи, а разом і з цим добробут і статки. Ластівки, які прилітали із-за далекого моря, вважали посередниками між життям і смертю, чужими краями і своєю землею [11, с. 428].

Чорний колір у колядках та щедрівках не однозначний. З одного боку, колір має звичне для сучасної людини трагічне звучання, а з іншого – це колір добра і краси, колір урочистості.

Чорні брови, чорні очі – передають народний ідеал краси. Взагалі в колядках ніколи не оспівуються очі синього, сірого, зеленого кольору. Рідше використовується лише відтінок чорного – карий. У позитивному значенні оспівується вороний – чорний кінь, друг і помічник господаря. Психологічно обґрунтувати позитивну сутність чорного кольору можна через образ чорної – родючої, багатой, щедрої землі. Хліборобське бачення краси чорного кольору, як кольору стиглості, виявляється в зображенні зовнішності “чорнобривих”, “чорнооких” колядкових героїв[9].

Колядки, що адресуються до господині оспівують її діяльність, працю, виховання дітей. В колядках такого спрямування, міститься порівняння членів родини з небесними світилами:

Сивая зозуленька
Ой сивая тай зозуленька
Щедрий вечір,
Добрий вечір.

Усі сади тай облітала
Щедрий вечір, добрий вечір.
А в першому ясен місяць
Щедрий вечір, добрий вечір.

А в другому – ясні зорі
Щедрий вечір, добрий вечір.

А в третьому – красне сонце
Щедрий вечір, добрий вечір.

Красне сонце господиня
Щедрий вечір, добрий вечір [2, с. 20 зв.].

Колядки та щедрівки які адресуються господині мають багато спільного з колядками господарськими та дівочими, однак це свідчить про тісну спорідненість у прагненнях, адже зміст календарно-обрядового фольклору відображає реальні людські побутові турботи, тому і стосується це переважно всієї родини.

Символ наведеної вище щедрівки – зозуля. Степан Килимник підкреслював: «Зозуленька – це багатозначущий символ наших пращурів – і вісник весни, і вісниця довгого віку..., і символ туги за життям, за минулим, за красою: символ бездітної вдови, але найголовніше – це символ віщування, приходу весни зокрема» [8, с. 268]. Існує повір'я, що вона віщує прихід весни і має ключі від вирію, а отже пов'язана зі світовим деревом. За народними віруваннями, зозуля може накувати людині довголіття.

При всій їх різноманітності «пташині символи» мають спільне значення – вісників та душ померлих. Також у щедрівці згадується сонце, яке відіграє головну роль на рівні з місяцем та зорями від яких залежить землеробство. У піснях із таким мотивом Сонце і Місяць оспівуються як небесна шлюбна пара. А зорі народна символіка кваліфікувала як дітей сонця і місяця [14, с. 201]. Микола Сумцов зазначав, що завдання щедрівок полягає «переважно у прославленні сил і явищ природи. Головну роль у них відіграє сонце. У колядках землеробство залежить від сонця і дощу» [15, с. 25-26]. Щедрувальники, порівнюючи з ними господаря і його родину, ніби поширювали на людей небесну благодать.

Наступна щедрівка адресована парубку, записали її у с. Зосів Липовецького району Вінницької області у Шевчук Олександрі 1923 р.н., після кожного рядку міститься рефрен – щедрий вечір, добрий вечір / Добрим людям на здоров'я:

Ой у полі дощик росить
Щедрий вечір, добрий вечір
Добрим людям на здоров'я
Ой, там Іванко сіно косить
Сіно косить, коням носить
Ой же коню не смутися
Ти доріжки сподівайся
Перша доріжка до батенька
Друга до матінки
Третя – до милої
До батенька по шапочку
До матінки по сорочку
До милої по хусточку [4, с. 65-66].

В колядці ідеалізується парубоча праця, оспівується його працьовитість, мужність. У парубочих колядках та щедрівках певне місце відведено коневі, та мотиву дороги, яка приведе до милої. Тобто подібні щедрівки співались молодим парубкам, що стояли перед життєвим вибором.

Траплялися записи з колядками які співались дівчині. Наприклад студентка Бобик Галина у с. Оляниця, Тростянецького р-н., Вінницької обл. зробила запис колядки для дівчини, образ дівчини опоетизовано в дії вона плете віночок:

По горі, горі. Пави ходили,
Добрий вечір!

Пави ходили, пір'я губили,
Добрий вечір!

А за ними йшла гречная панна,
Гречная панна тая Маруся.
Добрий вечір!

Пір'я збирала, в рукавчик клала!
Добрий вечір!

З рукавця брала, на стільчик клала.
Добрий вечір!

З стільчика брала, віночок плела.
Добрий вечір!

Виплела віночок, тай пішла в таночок.
Добрий вечір!

А в городочку запашне зілля
Добрий вечір!

Прошу товаришок всіх, на весілля
Добрий вечір [1, с. 43-43зв.]!

В колядках дівчині оспівується її врода, яка, звичайно підноситься до ідеалу жіночої краси і привабливості [10, с. 17]. В даному випадку дівоча краса відображається через образ «гречної пани». Власне тема любові і щасливого одруження переважає у цьому підрозділі. Тому вінок у колядках, може бути символом весілля, репрезентант сонцясимвол слави, святості, щастя, успіху; молодості, дівочтва [11, с. 127].

Взагалі тексти передають ідеальні прагнення молоді, перспективні продовженням життя у шлюбі. Реалізується це в певних ситуаціях і підпорядкована обопільній меті дівчини і хлопця – знайти собі пару. Кожен текст зберігає ще й етику дівочо-парубочих взаємин. Про міфічне значення доброго молодця і красної дівичі народ давно забув, і міфічний елемент втратив для нього будь-яке значення, тоді як поетичні і моральні елементи колядок продовжують впливати на народ в плані виховання” [15, с. 25-26].

У Різдвяний період свят кожна деталь несла певне семантичне навантаження і щось символізувала.

Коляд, коляд, колядниця,
Добра з медом паляниця,
А без меду не така –
Дайте, діду, пятака [5, с. 44; 7, с. 5]!

Хліб/паляниця супроводжує людину все життя – від народження й до смерті – інесе на собі два основних значення: символізація хліборобської господарчої діяльності і символ весняного проростання. Створення хлібу – це вершинний етап у освоєнні зерна, вживання його та мистецький вияв духовного життя українців.

Отже, хліб, як найвищий витвір хліборобської культури, є важливим символом зимового циклу свят, чим і зумовлений масив хліборобських величальних і побажальних сюжетів.

Наведені вище календарно-обрядові пісні мають віками відточену символіку з властивою їм ідеалізацією природи, людини праці та гіперболізацією її характерних рис, метафоричним відображенням дійсності. Образи звірів, птахів, плазунів, земноводних були присутні в народних обрядах та іграх, у системі прикмет і ворожінь тощо. Є всі підстави вбачати рудименти давнього культу тварин у поєднанні з пізнішим нашаруванням християнських світоглядних елементів. Тварин наділяли надприродними якостями, вважали їх представниками богів, їм поклонялися, приносили жертви, задобрювали, оскільки боялися накликати на себе біду і нещастя. На змісті вірувань позначився також вплив реальних властивостей тих чи інших представників тваринного світу – безкорисливих помічників чи злих ворогів людини. Важко переоцінити роль свійських тварин, безпосередньо причетних до людського побуту. Система символів зимового обрядового фольклору переважно розкриває циклічне сприйняття часу [13].

Отже, різдвяно-новорічні свята українців є кульмінацією святкового народного календаря і складають певний комплекс звичаїв, ритуалів, обрядів, вірувань та уявлень, які, насамперед, пов'язані з аграрно-землеробськими, любовно-шлюбними, сімейними мотивами. На рубежі старого і нового року в традиційних культурах активізується мотив прагнення людини

«закодувати» щасливу долю, врожай, родючість худоби на наступний рік, шляхом різноманітних замовлянь та ритуальних магічних дій.

Певна річ, успадковані від предків стереотипи народної святкової культури сьогодні виконують вже не магічну, а важливу вітальну, комунікативну та розважальну функцію [12, с. 29].

На нашу думку, актуальним завданням сучасних досліджень лишається вивчення зимового календарного циклу свят з урахуванням регіональних особливостей та трансформаційних процесів, які зазнає народна культура.

Чернева Н. И.

ФОЛЬКЛОР ЗИМНЕГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛА: ПОПЫТКА СЕМАНТИЧЕСКИ СИМВОЛИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

В данной статье предпринята попытка анализа колядок и щедривок, некоторые из рассматриваемых текстов взяты из Государственного архива Одесской области, из коллекции П. Т. Маркушевского. Сделана попытка раскрыть семантически-символическую составляющую фольклорных текстов величальных песен зимнего календарного цикла.

Ключевые слова: обрядность, колядки, календарная обрядность, семантика.

Chernieva N. I.

FOLKLORE WINTER CALENDAR CYCLE: ATTEMPT SEMANTIC AND SYMBOLIC ANALYSIS

This article deals with attempts to analyze Christmas carols, some of the analyzed texts taken from the Odessa state archives data, from the Markushevsky's collection. An attempt to reveal the semantic-symbolic component of folk song texts of winter calendar cycle.

Key words: ritual, carols, calendar ritual semantics, folks song.

Джерела та література

1. Держархів Одеської області – Ф.Р-8259.- Оп. 1. – Спр.5, -52 арк.
2. Держархів Одеської області – Ф.Р-8259.- Оп. 1. – Спр.37, -52 арк.
3. Держархів Одеської області. – Ф.Р-8259.- Оп. 1. – Спр.298, -71 арк
4. Держархів Одеської області. – Ф.Р-8259.- Оп. 1. – Спр.38, -73 арк.
5. Держархів Одеської області. – Ф.Р-8259.- Оп. 1. – Спр.4, -74 арк.
6. Держархів Одеської області. – Ф.Р-8259.- Оп. 1. – Спр.59, -78 арк.
7. Держархів Одеської області. – Ф.Р-8259.- Оп. 1. – Спр.6, -55 арк.
8. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / проф. Степан Килимник; Книга 1. Том 1. Зимовий цикл. – Київ: Обереги, 1994. – 377 с.
9. Китова С. Симфонія кольорів у лексиці колядок і щедрівок [Електронний ресурс] / Світлана Китова // Народна творчість та етнологія. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: http://nte.etnolog.org.ua/zmist/2004/N1_2/Art03.html. (03.04.2017)
10. Колядки і щедрівки / Упоряд. М. С. Глушко. – К. : Музична країна, 1991. – 244с.
11. Коцур В. П., Потапенко О. І., Куйбіда В. В. (ред.) Енциклопедичний словник символів культури України 5-е вид. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М., 2015. – 912 с.
12. Курочкін О. Різдвяно-новорічні свята з історичної дистанції у 140 років (шляхами експедиції Павла Чубинського) / Олександр Курочкін. // Матеріали до української етнології. – 2009. – № 8. – С. 26–32.
13. Стаценко Н. Рослини й тварини в народній уяві [Електронний ресурс] / Н. Стаценко // Українська минувшина:

ілюстрований етнографічний довідник – Режим доступу до ресурсу: <http://ethnography.national.org.ua/mynuvshyna/r23.html>. (04.04.2017)

14. Степанченко О. Л. Астральна карта світу в українських колядках / О. Л. Степанченко. // Літературознавчі студії. – 2008. – Вип. 21, ч. 2 – С. 199-204.
15. Сумцов Н. Научное изучение колядок и щедривок / Николай Сумцов. // К.: тип. А. Давиденко, аренд. Л. Штамом, – 1886. – Том 14, февр., С. 237-266. (1)